Libos - inson madaniyatining ko`zgusi

Кийиниш одоби

ЛИБОС – ИНСОН МАДАНИЯТИНИНГ КЎЗГУСИ

Дилфуза РАҲМАТУЛЛАЕВА,
ЎзФА Санъатшунослик институти директори ўринбосари, санъатшунослик фанлари доктори, профессор

Инсон ҳаётида озиқ-овқат ва турар жой қанчалик муҳим бўлса, кийим ҳам мана шу зарур нарсалардан биридир. Чунки у инсонни иссиқ ва совуқ ҳаводан сақлайди, энг асосийси, уни уятга қолишдан асрайди. Демак, айнан кийиниши сабаб ҳам инсон бошқа мавжудотлардан ажралиб туради.

Либослар нафақат инсонларнинг табиий ва эстетик эҳтиёжларини қондиради, шу билан бирга, уларда ҳар бир миллатнинг урф-одатлари, ижтимоий муносабатлар, мафкура белгилари, диний эътиқод, нафосат ва эстетик мезонлар ўз аксини топган. Бундан ташқари, кийимларда инсон яшаган жой ва замон, унинг ҳаётийлиги, қувончли ёхуд қайғули воқеалар намоён бўлади. Шу маънода либос инсоннинг ижтимоий келиб чиқиши, унинг ўзига хос хусусиятлари, ёши, жинси, феъл-атвори ва эстетик дидини акс эттиради.

Инсоний муносабатларда ташқи кўриниш, яъни одамнинг кийими, юриш-туриши, ҳолати, қиёфаси, ўзини тутиши муҳим аҳамият касб этиб, маълум маънода, шахснинг жамиятдаги ўрнини белгилайди. Шу сабаб "ташқи кўринишингга қараб, қарши оладилар, ақлингга қараб, кузатадилар" ёки "ташқи қиёфа кишини юзаки таърифлайди" сингари фикрларни тез-тез эшитиб турамиз. Ижтимоий ҳаётда шахснинг жамиятдаги даражасини белгилашда ички қиёфа, яъни инсоннинг муомала маданияти, тафаккур даражаси, билим савияси ва ҳоказолар етакчи омил сифатида бўй кўрсатса-да, либос кишилик жамияти маданий ҳаётининг ажралмас қисмига айланган даврдан бошлаб, шахснинг жамиятдаги мавқеини белгилашда муҳим омил сифатида яшаб келмоқда. Айнан ташқи қиёфа унинг умумий маданияти ва тарбия даражасининг кўрсаткичи сифатида қабул қилинади.

Шу маънода, муҳофаза қилишдан ташқари кийимнинг ахборот бериш вазифаси ҳам борки, у қадимдан одамнинг қай ижтимоий табақага мансублиги ва қайси касбга тааллуқлигини билдирувчи белги вазифасини ўтаган. Хусусан, Марказий Осиё халқларида кийим эгасининг қайси вилоятдан эканини, қай табақага мансублигини билиш қийин бўлмаган. Ҳатто кийим енгининг узунлиги, ранги ёхуд безаги аёл кишининг турмушга чиққан ёки чиқмаганидан ахборот берган. Шу ўринда кийимнинг эстетик вазифасини ҳам таъкидлаш ўринлики, бунга дунёнинг турли музейларида намойиш этиладиган тарихий ва анъанавий либосларнинг гўзал намуналари мисол бўла олади.

Уз тарихий тараққиёти давомида катта ўзгаришларга учраган кийимлар бугунги кунда вазифаси ва функциясига кўра туркумланади. Бунда ёш ва жинс аломатлари, либос туркумида ишлатилиши, инсон фаолиятининг соҳаларида қўлланилиши, мавсумий кўринишлари, материали инобатга олинади.

Ёш ва жинс аломатларига кўра, катталар, яъни эркак ва аёллар кийимига ва болалар — ўғил ва қиз болаларникига бўлинадиган миллий кийимларимиз қадимда бичиғида унчалик катта фарқ қилмаган бўлса-да, даврлар ўтиб, турли ташқи таъсирлар ва тараққиёт сабаб ўзгаришларга учраганини эътироф этиш ўринли. Бунда танланган мато тури, қўлланилаётган безакларнинг ҳам ўрни бор.

Аёллар кийимида сўнгги йилларда жуда катта ўзгаришлар содир бўлаётганлигини таъкидлаш жоиз. Бугунги кунда аёллар либосидаги турфалик шунчалик кўламлики, бунда ўта замонавийлашишни ҳам ёки унга тамомила қарама-қарши шарқона мутаассибликни ҳам кузатиш мумкин. Уз-ўзидан нега энди миллий кийиниш маданиятимиз бунчалик заифлик билан ўз ўрнини ажнабий либосларга бўшатиб бермоқда, деб ўйлаб қолади киши. Тўғри, миллий матолардан тикилган либослар сўнгги йилларда бирмунча урф бўлди, хусусан, келинчаклар сарпосидан муносиб ўрин олди. Қолаверса, мамлакатимизда турли даражада ташкил этилган тадбирлар буни анча жонлантирди. Бироқ тан олиш жоиз, у аёлларимиз кийиниш маданиятининг асоси, таркибий қисмига айланмаяпти...

Қолаверса, халқимиз орасида кийимни вазифасига қараб фарқламаётганлар кўпайиб бораётгани таассуф уйғотади. Фаолиятнинг турли вазифаларига кўра, кийимлар маиший кийим, спорт кийими, иш кийими, форма, шунингдек, саҳна кийимларига бўлинади. Шу сабаб ҳам турли машғулотлар, хусусан, ишхона учун ёки бозорўчарга мўлжалланган кийимда тўй-ҳашам, байрам тадбири ёки театрга бормаймиз. Бу маросимлар учун, албатта, кийимнинг башанг турини танлаймиз. Бироқ аёлларимиз орасида хурсандчилик маросимлари учун мос башанг кийимларда бирор заруриятсиз ишга бориш, шунингдек, тақинчоқларни ўринсиз тақиб олиш ҳолатлари ҳам йўқ эмас. Сўнгги йилларда ҳатто мотам маросимларига ҳам тақинчоқларни тақиб бориш ҳолатлари кузатиляптики, бу асрий қадриятларимизга тамомила зиддир.

Азалдан халқимизда маросим турига қараб, тўй ва мотам кийимлари фарқланган. Бунда мато ранги алоҳида аҳамият касб этган. Хусусан, тўй кийимлари, асосан, ёрқин рангларда, аксар оқ рангда бўлган бўлса, мотам маросимларида одатда одми кийинилган. Бунда, асосан, мовий, яшил, тўқ кўк рангдаги матолардан фойдаланилган. Тўғри, ўтган асрда ташқи таъсирлар сабаб қора рангдаги кийимлар бу маросимларда етакчилик касб этди. Аста-секин бу ранг

кундалик кийимларга ҳам кирди. Бугунги кунда нафақат аёллар, ҳатто ёшгина қизчаларнинг бошдан-оёқ қора рангдаги уст-бошга ўралиб олишига ҳам ташқи таъсирлар сабаб бўлмоқда. Ахир, ўйлаб кўринг, ҳаво кескин континентал минтақада яшаймиз. Қора ранг иссиқни ўзига тортиш қувватига эга. Бугунгидек ҳаво иссиқ бўлган кунларда қора рангдаги кийим эгасининг тана ҳарорати кўтарилишига сабаб бўлиши, бу эса саломатлик учун зиён эканини ҳам унутмаслигимиз лозим. Мутахассислар бундай ҳароратда ёрқин рангларда кийинишни бежиз тавсия этмайди.

Шу ўринда яна бир жиҳат ёдга келади. Бундан 10-15 йиллар аввал Узбекистон телевидениесида бир сериал намойиш этилди. Унда қилаётган иши бирор ахлоқий меъёрларга тўғри келмайдиган Жади исмли аёл билан боғлиқ воқеалар ҳикоя қилинади. Бу сериалнинг яна бир ножоиз жиҳати бўлдики, унинг либоси, хусусан, бош кийими аёлларимизга ёқиб қолди. Натижада аёлларимиз орасида рўмол остидан қора рангдаги шапка шаклидаги иккинчи бош кийимни кийиш урфга кирди. Узоқ тарихимиз давомида аёлларимиз рўмолни пешоналаридан бошлаб, қулоқлари остига олиб бориб, соч тагидан турмаклаган, лекин унинг остидан бу каби бош кийим кийилмаган. Қолаверса, анъаналарга кўра, қора ранг мотам ранги ҳисобланган. Уйлаб қоласан, нега ўзимизнинг ироқи, гиламнусха сингари гўзал дўппиларимиз урфга кирмайди-ю, бошқа миллатнинг миллий либоси бизни оҳанрабодек ўзига тортади. Нима, миллий ғуруримиз шунчалик сўниб кетганми?

Эътиборсизлигимиз кийиниш маданиятида турли ножоиз ҳолатларни юзага келтирмоқда. Хусусан, бир неча йил илгари пляжга кийишгагина мўлжалланган кийимларда одамлар зич шаҳар кўчаларида юриш уятлиги ҳақида гапирила бошланди. Бунга баданнинг каттагина қисмини очиб кўпнинг орасида юришни уят ҳисобламайдиган янги авлоднинг шаклланаётгани сабаб бўлди. Қолаверса, иқлим кескин континентал бўлган заминимизга елкаси, бели, киндиги очиқ кийим кийиш ўта оғир асоратли касалликлар турининг кўпаяётганлигига сабаб бўлмаяптимикан, деган ҳақли фикр уйғотади. Шу ўринда муқаддас ислом динимиз ҳам авратни ёпиш деганда, айнан мана шу жиҳатларни ҳам эътиборга олган, деб ўйлаб қоласан.

Кийиниш маданиятида турли томондан кириб келаётган бу каби қарама-қарши анъаналар ватани, миллати тақдирига бефарқ бўлмаган ҳар бир кишини ўйлашга ундаши табиий. Хусусан, эркакларнинг шорти, капри сингари оёқнинг сони ва болдир қисми очиқ иштон турларини омма орасида кийиши ҳам миллий анъаналаримизга бутунлай ётдир.

Табиийки, бу фикрлар турли баҳсларга сабаб бўлиши мумкин, ҳали орамиздан модани тушунмаслик деб баҳоловчилар ҳам чиқар. Бироқ кийимни вазифаси ва функциясига кўра, кийиш, ёш хусусиятларини эътиборга олиш ва бунда миллий анъаналаримизга беэътибор бўлмаслик, меъёрни сақлаган маъқул. Зеро, "мода" сўзи лотин тилидан олинган бўлиб, меъёр, усул, қиёфа, шакл, қоида, норма деган маъноларни билдиради. Демак, мода кийинишнинг ўзига хос меъёрга эга экани ва бу меъёр эса инсоннинг янада гўзаллигини таъминлашга қаратилгани, инсон ушбу меъёрлар орқали нафақат маданий жиҳатдан, балки ижтимоий жиҳатдан ўзлигини намоён этиб, имкониятларини сафарбар эта олишини кўрсатади.